Генріх Белль

Мовчання доктора Мурке

Перекладач: Євгенія Горева

Джерело: З книги: Зарубіжна проза першої половини XX сторіччя: новели, повісті, притчі (укладач Д.В.Затонський). Посібник для 11 класу. — К.:"Навчальна книга", 2002.

Щоранку, тільки-но зайшовши до Будинку радіо, Мурке проробляв таку собі екзистенційну вправу: вскакував до кабіни патерностера, але, замість вийти на другому поверсі, де була його редакція, їхав вище, минав третій, четвертий поверх, і щоразу, як кабіна на мить зависала над площиною п'ятого поверху й, скрегочучи, пересувалась над глибоким ліфтовим колодязем, де лиснючі від мастила ланцюги вкупі з усім іншим залізяччям бряжчали й рипіли, наладнуючись на спуск, — Мурке відчував страх; він злякано прикипав очима до цього єдиного на весь будинок непотинькованого закутка й зітхав з полегкістю, коли кабіна, пересунувшись, поволі рушала донизу, минаючи п'ятий, четвертий і третій поверхи; Мурке розумів, що страх його безпідставний, чогось лихого з ним, звичайно, не станеться, просто не може статись, а якби вже щось і сталося, якби, скажімо, кабіна застрягла нагорі, — в найгіршому разі довелось би перебути годину, щонайбільше дві замкненим у ліфті — та й усієї біди. В кишені він завжди мав книжку, сигарети; одначе відколи стоїть Будинок радіо, ще не було випадку, щоб ліфт зіпсувався. Траплялося, що Мурке піднімався нагору не сам, тоді йому доводилося відмовлятись від своїх чотирьох з половиною секунд страху; в такі дні він бував сердитий і невдоволений, неначе його залишили без сніданку. Цей страх був для нього необхідний, як для іншого вівсяна каша, кава чи фруктовий сік.

На другому поверсі, де містився відділ культури, Мурке вискакував із ліфта, підбадьорений, спокійний, як той, хто знає й любить своє діло. Відімкнувши двері до редакції, він неквапливо підходив до свого крісла, сідав і закурював сигарету. Він був молодий, освічений і бездоганно чемний, і навіть погорду, що інколи прозирала з-поза тієї чемності, йому дарували, пам'ятаючи, що він магістр психології та ще й скінчив курс із відзнакою.

Ось уже два дні Мурке відмовляв собі у своїй ранковій пайці страху: він з'являвся до Будинку радіо на восьму, поспішав до студії і не гаючись брався до роботи. Два дні тому він дістав від шефа вказівку підкоригувати два виступи славетного Бур-Малотке про суть мистецтва, вже записані на плівку, звідки мусив на вимогу того ж таки Бур-Малотке вирізати кілька слів. Бур-Малотке, що під впливом релігійного піднесення після 1945 року привернувся був до Бога, за його словами, "якось серед ночі відчув у душі сумнів релігійного характеру, побачив раптом і свою провину в релігійних надмірностях німецького радіо" і через це поклав собі викреслити з обох своїх півгодинних виступів про суть мистецтва слово "Бог" і замінити його висловом, що більш відповідав би тому способові мислення, якого він тримався до 1945 року. Бур-Малотке просив шефа замінити слово "Бог" висловом "та вища істота, яку ми шануємо", одначе виголошувати бесіди задля нового запису відмовився, а попросив усюди повирізувати "Бога" й повклеювати натомість "ту вищу істоту, яку ми шануємо". Бур-Малотке з шефом приятелювали, та не приязнь спонукала шефа погодитись: просто Бур-Малотке не належав до тих, кому можна було суперечити. Він був автором численних книжок критико-філософсько-релігійно-історико-культурного змісту, співробітником трьох журналів і двох газет і, крім того, головним редактором найбільшого в країні видавництва. Бур-Малотке зголосився в середу на чверть години прийти до Будинку радіо й стільки разів проказати на стрічку "ту вищу істоту, яку ми шануємо", скільки в обох його виступах траплялося слово "Бог". А далі він покладався на технічну вправність працівників радіо.

Шеф не відразу вирішив, на кого можна скласти цю роботу; він, щоправда, найпершого згадав Мурке, але саме те, що Мурке найперший спав йому на думку, збудило в ньому вагання — шеф був чоловік здоровий і життєлюбний, тому він міркував ще хвилин п'ять, перебрав у думці Швендлінга, Гумкоке, панну Бролдін, але знову вернувся до Мурке. Мурке був не до вподоби шефові; правда, шеф узяв його на службу відразу, тільки-но того порекомендували, — як директор зоосаду, серцем найбільше прихильний до кроликів та сарн, мусить, одначе, брати в зоосад і хижаків, бо зоосад без хижаків не зоосад; так і шефове серце найдужче схилялося до сарн та кроликів, а Мурке був для шефа надто мудра бестія.

Врешті-решт гору взяла шефова життєлюбність, і він загадав Мурке різати виступи Бур-Малотке. Обидва ці твори стояли в програмі на четвер і п'ятницю, сумніви ж релігійного характеру посіли Бур-Малотке вночі проти понеділка, а суперечити йому було однаково, що приректи себе на самогубство, тим часом шеф надто любив життя, щоб зважитися на самогубство.

З півдня в понеділок і зранку у вівторок Мурке тричі переслухав півгодинні бесіди Бур-Малотке про мистецтво, повирізав слово "Бог", а в короткі хвилини перепочинку мовчки курив удвох з радіотехніком і думав про шефову любов до життя й про ту ницу істоту, що її шанував Бур-Малотке. Мурке ніколи доти не читав ані рядка, написаного Бур-Малотке, і жодного разу не чув його виступів. Уночі проти понеділка Мурке наснилися сходи, такі височенні та круті, як Ейфелева вежа, він брався тими сходами нагору, аж раптом побачив, що вони змащені милом, а нанизу стоїть шеф і погукує: "Ну ж бо, Мурке, ну, моторніш, покажіть лишень, чого ви варті!" Проти вівторка знов приверзлося казна-що: нібито він, не сподіваючись лиха, пішов собі поглянути на ярмарок і вирішив спуститися з ярмаркової гори-ковзанки; заплатив тридцять пфенігів якомусь чоловікові при вході, і обличчя того чоловіка здалося йому знайомим. Та, рушивши вгору, несподівано побачив, що гора заввишки добрих кілометрів десять і вороття назад уже немає. Тієї

ж таки миті йому сяйнуло в голові, що взяв від нього тридцять пфенігів не хто інший, як шеф.

Після таких снів йому вранці вже не треба було звичайного невинного почастунку страхом.

Була середа. Цієї ночі Мурке не бачив уві сні ані мила, ані ярмаркової гори, ні шефа. З усміхом зайшовши до Будинку радіо, він кинувся в кабіну ліфта, піднявся на шостий поверх — і все пішло, як звичайно: чотири з половиною секунди страху, скрегіт ланцюгів, знайомий непотинькований закуток; далі спустився на четвертий поверх, вийшов з ліфта й подався до студії, де мав зустрітися з Бур-Малотке. За дві хвилини до десятої він сів у зелене крісло, привітався до техніка й закурив сигарету. Тоді спокійно витяг з нагрудної кишені папірця й поглянув на годинник. Бур-Малотке ніколи не спізнювався, в кожному разі, його пунктуальність увійшла в приказку; і тільки-но секундна стрілка відлічила останню секунду години, хвилинна вказала на "12", а годинна — рівно на "10", двері відчинилися, і Бур-Малотке увійшов до студії. Мурке підвівся, привітно всміхаючись, пішов йому назустріч і відрекомендувався. Бур-Малотке подав Мурке руку і, всміхнувшися й собі, сказав:

— Що ж, до роботи!

Мурке взяв зі столу цидулку, встромив у рот сигарету й, глянувши в папірець, почав:

— В обох ваших виступах слово "Бог" ужите рівно двадцять сім разів, отож я проситиму вас двадцять сім разів промовити нам вислів, який треба вклеїти натомість. Взагалі, ми були б вам дуже вдячні, якби ви проказали нам його тридцять п'ять разів, щоб ми потім, коли візьмемося вклеювати, мали деякий запас.

— Гаразд, — усміхнувся Бур-Малотке й сів.

— Тут, щоправда, є одне ускладнення, — провадив Мурке. — Слово "бог" у ваших виступах пов'язане з іншими словами, тому вислів "та вища істота, яку ми шануємо", треба з ними узгодити. Усього ми маємо, — він привітно всміхнувся Бур-Малотке, — п'ятнадцять називних відмінків, себто "та вища істота, яку ми шануємо", сім родових — "тієї вищої істоти, яку ми шануємо", п'ять давальних — "тій вищій істоті, яку ми шануємо", і ще одну кличну форму — там, де ви кажете: "О Господи!" Я дозволив би собі порадити вам залишити кличну форму — промовити ще: "О ти, вища істото, яку ми шануємо!"

Бур-Малотке вочевидь не сподівався таких перепон; він трохи аж спітнів, необхідність узгодження між словами неабияк його стурбувала.

Мурке вів далі.

— Загалом, — так само ввічливо й приязно казав він, — щоб двадцять сім разів промовити цей новий вислів, потрібно хвилину й двадцять секунд, тимчасом як слово "Бог", проказане двадцять сім разів, забирало тільки двадцять секунд. Прийнявши запропоновані зміни, ми повинні скоротити кожен ваш виступ на півхвилини.

Бур-Малотке вкрився ще ряснішим потом. Подумки він уже лаяв себе за свій клятий сумнів релігійного характеру, а вголос запитав:

— Чи ви вже повирізали слово "Бог"?

— Так, — відповів Мурке, дістав з кишені бляшану коробочку для сигарет, розкрив її й простяг Бур-Малотке: там лежали манісінькі клаптики темної стрічки. — Осьде слово "Бог", що його ви промовили двадцять сім разів, — тихо сказав Мурке, — може, візьмете собі?

— Ні, — люто мовив Бур-Малотке, — дякую. Я поговорю щодо цієї хвилини з директором. Які передачі йдуть за мною?

— Завтра, — повідомив Мурке, — після вашого виступу йде хроніка культурного життя, редактор передачі — доктор Грем.

— До біса, — сказав Бур-Малотке, — з Гремом не дійдеш згоди.

— А післязавтра, — провадив Мурке, — за вами йде передача "Полинемо в таночку".

— А, Гуглім, — простогнав Бур-Малотке. — Відділ дозвілля зроду не подарував культурі й чверті хвилини.

— Правда, — охоче підтримав Мурке, — не подарував. — Він надав своєму молодому обличчю виразу безмежної скромності. — Принаймні відколи я тут працюю.

— Ну добре, — мовив Бур-Малотке й глянув на годинника, — за десять хвилин ми, певне, скінчимо, тоді я перебалакаю з директором за цю хвилину. Нумо до роботи. Ви можете дати мені свого папірця?

— Залюбки, сказав Мурке, — я вже знаю всі цифри напам'ять.

Коли Мурке увійшов до невеличкої заскленої кабіни, технік відклав газету набік і всміхнувся до нього. За всі шість годин роботи в понеділок та вівторок, коли вони вдвох переслуховували виступи Бур-Малотке й робили з них вирізки, Мурке з техніком не перемовилися й словом; вони лише подеколи зглядалися між собою та під час перерв то технік Мурке, то Мурке технікові простягав сигарету; і тепер, побачивши, як технік усміхнувся, Мурке подумав: "Коли тільки на світі є приязнь, то ця людина мені приятель". Він поклав на стіл коробочку з клаптиками, повикраюваними з виступів Бур-Малотке, і тихо мовив:

— Зараз почнеться. — Увімкнувши студію, він проказав у мікрофон: — Я гадаю, пане професоре, можна обійтися без проби. Почнемо відразу. Я просив би вас почати з називного.

Бур-Малотке кивнув головою. Мурке вимкнув свій мікрофон, натиснув кнопку, в студії спалахнула зелена лампочка, і вони почули урочистий, театральний голос Бур-Малотке:

— Та вища істота, яку ми шануємо, та вища істота...

Бур-Малотке тягся губами до мікрофона, ніби хотів його поцілувати. Піт котився в нього по обличчі, і Мурке крізь скляну стінку кабіни якусь мить незворушно дивився на його муки; тоді раптом вимкнув Бур-Малотке й, поки стрічка докрутилась до кінця, втішався, дивлячись на нього поза склом, наче на яку гладку й дуже гарну рибину. За хвилину він знов увімкнув студію і спокійно сказав:

— Дуже шкодую, але стрічка виявилася неякісна, і мені доведеться просити вас повторити називний спочатку.

Бур-Малотке став клясти, але то були прокльони, що їх слухав сам тільки він, бо Мурке вимкнув його і ввімкнув аж тоді, як Бур-Малотке взявся проказувати:

— Та вища істота...

Мурке був надто молодий і мав себе за надто інтелігентного, щоб любити слово "ненависть". Але тепер, дивлячись крізь скло на Бур-Малотке, що вже заходився виголошувати родовий, він раптом зрозумів, що таке ненависть; він ненавидів цього високого, огрядного, показного чоловіка, чиїми книжками, загальний тираж яких становив два мільйони триста п'ятдесят тисяч примірників, захрясли всі бібліотеки, всі книгарні й книжкові шафи, — ненавидів його й навіть ані на мить не пробував погамувати ту ненависть. Коли Бур-Малотке проказав два родових відмінки, Мурке знов увімкнув студію й незворушно мовив:

— Даруйте, що я вас перебиваю: називний відмінок вийшов чудовий, перший родовий також, а другий я попросив би проказати ще раз. Трішечки м'якше, вільніше, зараз я дам вам послухати.

І хоч Бур-Малотке сердито похитав головою, Мурке дав знак технікові прокрутити записане. Вони побачили, як Бур-Малотке здригнувся, ще дужче спітнів, затулив руками вуха й сидів так, поки стрічка дійшла кінця. Він щось казав, лаявся, але Мурке з техніком вимкнули його і однаково не могли нічого чути. Мурке холодно чекав і, помітивши з губів Бур-Малотке, що той знову заходився коло "вищої істоти", ввімкнув мікрофон і продовжив запис. Бур-Малотке виголошував тепер давальний: "Тій вищій істоті, яку ми шануємо".

Скінчивши, він зібгав цидулку Мурке, підвівся, весь упрілий з люті, й рушив до дверей, але його спинив увічливий, делікатний, молодий голос Мурке:

— Пане професоре, ви забули кличну форму.

Бур-Малотке зміряв його ненависним поглядом і проказав у мікрофон:

— О ти, вища істото, яку ми шануємо!

Він уже стояв перед дверима, коли знов почувся голос Мурке:

— Даруйте, пане професоре, але фраза вийшла невдала.

— Заради Бога, — прошепотів технік, — не переборщіть.

Бур-Малотке остовпів біля дверей, неначе голос Мурке прибив його до підлоги. З паном професором скоїлося небувале: він сторопів. Цей молодий, чемний, на диво привітний голос невимовно його мордував. Мурке повів далі:

— Я, звісно, можу вклеїти й такий запис, проте дозволю собі зауважити, що це зменшить враження від виступу.

Бур-Малотке повернувся, підійшов до мікрофона й мовив притишеним, урочистим голосом:

— О ти, вища істото, яку ми шануємо! І, не глянувши на Мурке, вийшов.

Було рівно чверть на одинадцяту, і він у дверях налетів на молоду гарненьку жінку, що тримала в руці нотні аркуші. Жінка була рудоволоса й квітуча, вона енергійно підійшла до мікрофона, крутнула його на себе й відсунула стола, щоб було вільніше стояти.

В кабіні Мурке з півхвилини розмовляв із Гуглімом, редактором відділу дозвілля. Гуглім спитав, кивнувши на бляшану коробочку з-під сигарет:

— Вам це ще потрібне?

І Мурке відповів:

— Так, потрібне.

В студії молода рудоволоса жінка вже співала:

Цілуй мої вуста, мої вуста,

Вони ж чудові!

Гуглім увімкнув студію і спокійно сказав у мікрофон:

— Будь ласка, стули писок секунд на двадцять, я ще не готовий.

Жінка засміялася, закопилила губу й відгукнулась:

— Ох ти ж гомик верблюжий!

Мурке звернувся до техніка:

— То я прийду об одинадцятій, розріжемо стрічку й повклеюємо, що треба.

— Ми будемо переслухувати запис ще раз? — спитав технік.

— Ні, — відповів Мурке, — я й за мільйон марок не переслухував би його ще раз.

Технік кивнув головою, поставив стрічку для рудоволосої співачки, і Мурке пішов.

Він устромив у рот сигарету і, не запаливши, попростував коридором до другого патерностера, в південному крилі будинку, — цим ліфтом спускалися до буфету. Коридори, меблі, килими, картини — усе дратувало Мурке. То були прекрасні килими, чудові коридори, прегарні меблі й добірні картини, але Мурке раптом захотілося побачити десь отут на стіні дешевенький образок Серця Христового, який прислала йому мати. Він зупинився, озирнувся, хвилинку наслухав, потім дістав образок з кишені й причепив на двері помічникові режисера музично-драматичних передач. Образок був строкатий, крикливий, і внизу, під зображенням Серця Христового, стояв напис: "Я молилася за тебе в церкві Санкт-Якобі".

Мурке подався далі, зайшов у ліфт і спустився вниз. Це крило Будинку радіо було вже обладнане Шрершнауцовими попільничками, що здобули на конкурсі попільничок першу премію. Вони висіли біля світних червоних цифр, що вказували поверхи: червоне "4" — і поряд Шрершнауцова попільничка, червоне "3" — і Шрершнауцова

попільничка, червоне "2" — і знов Шрершнауцова попільничка. То були гарні мідні попільнички-мушлі на мідній же таки підставці у вигляді химерної морської рослини — щось немовби вузлувата морська водорость; кожна така попільничка коштувала двісті п'ятдесят вісім марок сімдесят сім пфенігів. Попільнички були такі довершені, що Мурке ще жодного разу не наважився сплямити їх попелом сигарети чи ще гірше — чимсь таким неестетичним, як недокурок. Видимо, й з рештою курців діялося те саме: порожні коробки з-під сигарет, недокурки та попіл завжди встеляли підлогу попід мистецькими попільничками; нікому, певне, не ставало духу обходитися з ними як із звичайними попільничками —виблискуючи міддю, вони висіли завжди порожні.

Ось назустріч Мурке випливла вже п'ята попільничка, а поряд — червоний нуль, потягло теплим духом, стравою. Мурке вискочив з ліфта й непевним кроком увійшов до буфету.

Біля столу в кутку сиділо троє позаштатних працівників. Стіл був заставлений келишками для яєць, тарілками з хлібом, кавниками. Позаштатні працівники гуртом зробили цикл передач "Легені — життєвий орган людини", гуртом одержали гонорар, гуртом поснідали, перехилили по чарці й тепер змагалися за те, кому платити податок.

Одного з них, Вендріха, Мурке добре знав; та коли він увійшов, Вендріх саме гучно викрикнув: "Мистецтво! — І знов: — Мистецтво! Мистецтво!" Мурке з ляку сіпнувся, мов та жаба, на якій Гальвані вивчав електричний струм. За останні два дні Мурке надто часто чув слово "мистецтво" у виконанні Бур-Малотке, — у двох його виступах це слово було вжите рівно сто тридцять чотири рази, а Мурке переслухував обидва виступи тричі, отже, чув слово "мистецтво" чотириста два рази — аж надто часто, щоб мати охоту пристати до розмови на цю тему. Минувши бар, він швидко подався до ніші в глибині буфету й полегшено зітхнув, побачивши, що там нікого немає. Він сів у жовте м'яке крісло, закурив і, коли надійшла Вула, кельнерка, сказав їй:

— Яблучний сік, будь ласка.

Мурке зрадів, що вона зразу й пішла собі. Він заплющив очі, але мимохіть слухав розмову позаштатних працівників, що, як можна було зрозуміти, заходились палко сперечатися про мистецтво; щоразу, як котрийсь із них вимовляв слово "мистецтво", Мурке здригався. Наче тебе шмагають нагаєм, подумалося йому.

Вула принесла сік і стурбовано глянула на Мурке. То була висока й дужа, а проте не гладка жінка, здорова й весела на виду. Наливаючи сік із карафи в склянку, вона сказала:

— Вам треба взяти відпустку, пане докторе, й покинути куріння.

Колись вона звалася Вільфріда Ула, згодом ці двоє імен, задля зручності, звели в одне — Вула. До працівників відділу культури Вула виявляла особливу шанобу.

— Дайте мені спокій, — сказав Мурке, — будь ласка, дайте мені спокій.

— Та підіть у кіно з якою гарненькою, негордою дівчиною, — провадила Вула.

— Сьогодні ж увечері й піду, — сказав Мурке, — обіцяю вам.

— Не треба конче хапатися за першу-ліпшу хвойду, — правила своєї Вула, — можна знайти просту, гарненьку й лагідну дівчину зі щирим серцем. Вони ще не перевелися на світі.

— Я знаю, — відгукнувся Мурке, — не перевелися, я навіть знайомий з однією такою дівчиною.

Отож-бо, подумала Вула й рушила до столика, де сиділи позаштатні працівники; один із них замовив три чарки горілки й три чашечки кави. Сердешні, подумала Вула, зовсім одбилися тями через те своє

мистецтво. Вона була щиро прихильна до всіх трьох і ревно намагалася навернути їх до ощадності. Ото аби в них завелися гроші, відразу все й розтринькають, подумала Вула й, похитавши головою, замовила буфетникові три чарки горілки та три чашечки кави.

Мурке надпив трохи соку, погасив сигарету об дно попільнички й з острахом подумав, що десь між одинадцятою та першою муситиме краяти відмінки Бур-Малотке й уклеювати в його виступи. О другій виступи Бур-Малотке слухатиме у себе в кабінеті шеф. Мурке думав про мило, про стрімкі сходи, про ярмаркову гору, про шефову любов до життя й про Бур-Малотке, — і коли побачив Швендлінга, що ввійшов до буфету, з несподіванки злякався.

Швендлінг був у сорочці в чорну й червону велику кратку. Він рішуче завернув до ніші, де причаївся Мурке. Швендлінг мугикав пісеньку "Цілуй мої вуста, мої вуста", на яку саме була мода, але, вгледівши Мурке, раптово замовк.

— А, це ти! А я гадав, ти чикрижиш Бур-Малотке.

— Об одинадцятій знов почнемо, — сказав Мурке.

— Вуло, кухоль пива, — гримнув Швендлінг, повернувшись до прилавка. — Півлітровий! — І знову звернувся до Мурке: — Ну, за цей подвиг ти заслуговуєш додаткової відпустки. Можна собі уявити, який то жах. Старий казав мені, в чому справа.

Мурке мовчав, і Швендлінг озвався знову:

— Ти чув новину про Муквіца?

Мурке спершу неуважно похитав головою, але потім спитав із чемності:

— А що?

Вула принесла пиво, Швендлінг сьорбнув із кухля, трохи помовчав. набиваючи собі ціну, а тоді повільно сказав:

— Муквіц робить репортаж про тайгу.

Мурке засміявся.

— А Фен що? — спитав він.

— Той, — відказав Швендлінг, — робить репортаж про тундру.

— А Вегухт?

— Вегухт робить репортаж про мене, а тоді я зроблю про нього, — як то кажуть, відобрази мене — відображу тебе...

Один із позаштатних працівників зненацька зірвався на ноги й загукав на весь буфет:

— Мистецтво! Мистецтво — ось у чому вся сила!

Мурке пригнувся, як солдат, що почув постріл міномета з ворожих окопів. Він ще сьорбнув яблучного соку й раптом здригнувся, бо з гучномовця несподівано почулося:

— Пане докторе Мурке, на вас чекають у студії номер тринадцять! Пане докторе Мурке, на вас чекають у студії номер тринадцять!

Він глянув на годинника: було ще тільки пів на одинадцяту, але гучномовець невблаганно повторював:

— Пане докторе Мурке, на вас чекають у студії номер тринадцять! Пане докторе Мурке, на вас чекають у студії номер тринадцять!

Гучномовець висів над прилавком, під гаслом, намальованим на стіні з наказу шефа: "Дисципліна — це все!"

— Ну, — мовив Швендлінг, — іди, не поможеться.

— Атож, — сказав Мурке, — не поможеться. Він підвівся, поклав на столі гроші за сік, прохопився повз стіл позаштатних працівників, вийшов із буфету, вскочив у ліфт і, поминувши п'ять Шрершнауцових попільничок, опинився нагорі. На дверях помічника режисера музично-драматичних передач він побачив свій образок Серця Христового й подумав: "Дяка Богові, тепер на радіо є хоч один без смаку зроблений малюнок".

Відчинивши двері до монтажної, він побачив техніка, що спокійно сидів перед чотирма картонними коробками, і втомлено спитав:

— У чому річ?

— Ті впоралися швидше, ніж сподівалися, і в нас тепер є зайвих півгодини. Я подумав, може, ви схочете використати цей час.

— Авжеж, — сказав Мурке, — в мене о пів на першу побачення. Будемо починати. Що це за коробки?

— Я взяв по коробці на кожний відмінок, — відповів технік. — В оцій у мене називний і знахідний, отут — давальний, а отут, — він показав на маленьку коробочку з етикеткою "Натуральний шоколад", — тут обидві кличні форми: праворуч — добра, ліворуч — негодяща.

— Чудово, — сказав Мурке, — то ви вже порізали цей непотріб?

— Так, — сказав технік, — і якщо ви записали, що за чим уклеювати, то ми щонайбільше за годину впораємося. Ви записали?

— Записав, — відповів Мурке.

Він дістав з кишені папірця, де були позаписувані цифри від 1 до 27 й проти кожної вказаний був відмінок, тоді сів і простяг технікові коробку з сигаретами. Поки вони курили, технік перемотав на котушку порізані стрічки з виступами Бур-Малотке.

— Перша вирізка, — сказав Мурке, — тут іде знахідний.

Технік потягся до першої коробки, взяв клаптик стрічки і вклеїв, де слід було.

— Друга, — знов озвався Мурке, — давальний.

Вони працювали швидко, і Мурке зітхнув з полегкістю, побачивши, що робота триватиме недовго.

— Тепер, — сказав він далі, — буде клична форма. Візьмемо, звичайно, гіршу.

Технік засміявся і вклеїв у плівку невдалу кличну форму Бур-Малотке.

— Далі, — квапив він, — далі!

— Родовий, — сказав Мурке.

Шеф сумлінно перечитував усі листи радіослухачів. Той, що він оце читав, був такого змісту:

"Любе радіо! У тебе, мабуть, немає прихильнішої слухачки, ніж я. Сама я вже немолода жінка, мені сімдесят сім років. Я слухаю тебе щодня ось уже тридцять років і ніколи не боялася тебе перехвалити. Може, ти ще пам'ятаєш мій лист про твою передачу "Сім душ корови Кавейди". То була чудова передача. Але тепер я на тебе сердита! Зневага, яку виявляє наше радіо щодо душі собаки, кінець кінцем, просто обурює. І це ти називаєш гуманністю? У Гітлера. звісно, були свої вади, — коли вірити всьому, що кажуть, він був препоганий чоловік, та в одному Гітлерові не відмовиш: він любив собак і завжди про них дбав. Коли ж нарешті собака посяде гідне місце в німецькому радіомовленні? Такими передачами, як "Наче кішка з собакою" ділові не зарадиш, це образа для кожної собаки. Якби мій Лоенгрінчик умів розмовляти, він би сам тобі сказав. Як уже він гавкав, слухаючи твою злощасну передачу, так, бідолашний, гавкав, просто вмерти можна з сорому! Я сплачую дві марки щомісяця нарівні з усіма слухачами і, користаючись із свого права, хочу поставити тобі запитання: коли, врешті-решт, душа собаки знайде гідне місце в нашому радіомовленні?

Прихильна, хоч і дуже на тебе сердита, твоя Ядвіга Герхен, хатня господиня.

P. S. Коли ж ніхто з тих циніків, що в тебе працюють, незугарен, як годиться, вшанувати душу собаки, то, може, тобі стане в пригоді оця скромна праця, що я додаю. Гонорару мені не потрібно, можеш надіслати його товариству захисту тварин.

Додаток — 35 рукописів.

Твоя Я. Г."

Шеф зітхнув, пошукав на столі рукописів, але секретарка, видно, вже їх прибрала. Він набив люльку, закурив, облизав свої життєлюбні вуста й, піднявши телефонну трубку, попросив з'єднати себе з Кроші. Кроші займав малесеньку студію з малесеньким, хоч і вишуканим,

письмовим столиком, нагорі, у відділі культури, й вів рубрику, манісіньку, як його столик, — "Тварина й цивілізація".

— Кроші, — сказав шеф, почувши в трубці сумирний голос підлеглого, — коли ми востаннє давали щось про собак?

— Про собак? — повторив Кроші. — Здається, зовсім не давали, пане директоре. Принаймні, відколи я тут працюю.

— А скільки ви вже в нас працюєте, Кроші?

І Кроші, сидячи нагорі в своїй кімнатці, затремтів, бо голос у шефа раптом став солодкий, а він знав, що коли голос у шефа стає солодкий. добра сподіватись годі.

— Десять років, пане директоре, — сказав Кроші.

— Неподобство, — мовив шеф, — що ви не спромоглись на жодну передачу про собак. Врешті-решт, рубрику ведете ви. Як зветься ваша остання передача?

— Моя остання передача... — Кроші затнувся.

— Не треба повторювати моїх слів, — проказав шеф, — ми не в армії.

— "Сови на руїнах", — нерішуче сказав Кроші.

— У найближчі три тижні, — мовив шеф, — я хотів би послухати передачу про душу собаки.

— Слухаю, — сказав Кроші, і зразу після цього в трубці клацнуло — шеф поклав трубку, і Кроші, зітхнувши, мовив: — О, Господи!

Шеф узявся до іншого листа.

В ту мить увійшов Бур-Малотке. Він міг дозволити собі входити, коли йому заманеться, й дозволяв собі таке частенько. Досі ще спітнілий, він утомлено сів на стілець проти шефа, сказавши:

— Доброго ранку, чи що.

— Доброго ранку! — мовив шеф і відклав листа.

— Будь ласка, — сказав Бур-Малотке, — вділіть мені одну хвилину.

— Бур-Малотке, — мовив шеф і зробив широкий, життєлюбний жест, — вам не потрібно просити в мене однієї хвилини! Всі мої години, всі дні — до ваших послуг!

— Та ні, — сказав Бур-Малотке, — ідеться не про звичайну, а про радіохвилину. Моя бесіда про мистецтво через відомі вам зміни стала на одну хвилину довша.

Шеф споважнів, немов сатрап, що ділить провінції.

— Сподіваюсь, після вас не політична передача? — кисло спитав він.

— Ні, — відповів Бур-Малотке, — півхвилини я забираю в дозвілля й півхвилини — в місцевого відділу.

— Хвалити Бога, — сказав шеф, — дозвілля перебрало норму на сімдесят дев'ять, а місцевий відділ — на вісімдесят три секунди. Кому-кому, а Бур-Малотке я залюбки дам хвилину.

— Мені просто ніяково, — мовив Бур-Малотке.

Шеф знову зробив широкий жест, тільки вже як сатрап, що поділив провінції.

— Чим ще можу прислужитися?-спитав він.

— Я був би вам дуже вдячний, — почав Бур-Малотке, — якби ми десь при нагоді могли підправити записи всіх моїх виступів, починаючи з 1945 року. Якогось дня, — він провів рукою по чолі й сумовито поглянув на оригінал картини Брюллера, що висіла над директоровим столом, — якогось дня... — Він затнувся: таке тяжке для нащадків було те, що він мав розповісти. — Якогось дня я помру, — він знову зробив паузу, щоб шеф мав змогу вдати враженого й заперечно махнути рукою, — і мені прикро думати, що, може, після моєї смерті передаватимуть мої виступи, не вільні від таких думок, яких тепер я вже не поділяю. А надто, коли зважити, що в гарячці сорок п'ятого року я дав себе підбити на такі висловлювання політичного характеру, які тепер здаються мені дуже й дуже сумнівними і які я завдячую молодому запалові, що здавна притаманний моїм творам. Виправлення моїх друкованих праць уже розпочалося, я просив би дати мені змогу внести корективи й у мої радіовиступи.

Шеф не озвався, тільки легенько кашлянув, і прозорі дрібненькі краплини поту зросили йому чоло на думку, що з 1945 року Бур-Малотке щомісяця промовляв по радіо принаймні по годині. І поки Бур-Малотке провадив своє, шеф подумки швиденько підрахував; дванадцять годин помножити на десять буде сто двадцять годин балачки Бур-Малотке.

— Адже тільки плебейський розум, — вів далі Бур-Малотке, — здатен уважати педантичність за не гідну генія, ми ж із вами знаємо, — шефові підлестило оте "ми", відразу ввівши його поміж духовну еліту, — що справжні, великі генії були педанти. Гіммельсгайм звелів одного разу передрукувати власним коштом усього свого "Зелона", бо три чи чотири фрази в книжці не відповідали більш його переконанням. Думка, що по радіо передаватимуть мої виступи з такими міркуваннями, яких я вже не

поділяв наприкінці життя, — така думка нестерпна для мене. То що ви мені порадите?

Краплини поту на чолі в шефа побільшали.

— Треба було б, — тихо сказав він, — зробити докладний реєстр ваших виступів і перевірити в архіві, чи всі стрічки збереглися.

— Сподіваюсь, — мовив Бур-Малотке, — що у вас жодного мого виступу зі стрічок не стирали, не давши мені знати. А що мені не давали знати, то всі записи цілі.

— Я все владнаю, — озвався шеф.

— Вельми вас прошу, — ущипливо сказав Бур-Малотке й підвівся. — Бувайте здорові.

— Бувайте, — відгукнувся шеф, провівши Бур-Малотке до дверей.

Позаштатні працівники вирішили за одним заходом замовити й обід. Перед тим вони випили ще, розмовляючи про мистецтво, розмова тепер попливла рівніше, хоч і не втратила запальності. Коли до буфету ввійшов Вандербурн, всі троє злякано схопилися. Вандербурн був високий, меланхолійний на вигляд поет, з чорнявим чубом і симпатичним обличчям, на якому слава вже поклала карб. Того дня він не голився й через це здавався ще симпатичнішим. Вандербурн підійшов до позаштатних працівників, знеможено впав на стілець і сказав:

— Дітки, дайте мені чогось випити. У цьому будинку я завжди боюся, що згину від спраги.

Йому подали чарку горілки, що стояла на столі, та пляшку з рештками мінеральної води. Вандербурн випив, поставив чарку, обвів усіх трьох очима й мовив:

— Застерігаю вас, бійтеся радіо, бійтеся цього нужника, цього пригладженого, вичепуреного, слизького нужника. Нам тут усім буде хана.

Слова його були щирі, й позаштатні працівники взяли їх близько до серця, проте вони не знали, що Вандербурн з'явився оце просто з каси, де одержав чималі гроші за незначну обробку Книги Йова.

— Нас крають, — сказав Вандербурн, — висотують із нас душу, клеять нас, як заманеться, і ніхто з нас не вийде з цієї машини цілий.

Він допив мінеральну воду, поставив склянку на стіл і пішов з буфету, меланхолійно розмаявши поли плаща.

Рівно о дванадцятій розклеювання дійшло краю. Тільки-но вклеїли останній давальний, Мурке підвівся. Він уже взявся був за ручку дверей, коли технік сказав:

— Хотів би й я мати таке вразливе й дороге сумління, як у Бур-Малотке. А оце куди? — Він показав на коробку з-під сигарет, що стояла на полиці поміж картонних коробок з новими стрічками.

— Нехай стоїть, — сказав Мурке.

— Навіщо?

— Може, здасться ще.

— Гадаєте, його знов можуть посісти докори сумління?

— А чом би й ні? — сказав Мурке. — Краще зачекаймо. До побачення.

Він подався до ліфта, спустився на другий поверх і вперше за день увійшов до своєї редакції. Секретарка пішла на обід. Завідувач редакції Гумкоке сидів біля телефону й читав книжку. Він усміхнувся до Мурке, підвівся й сказав:

— О, то ви ще живі? Це ваша книжка? Ви її покинули тут на столі?

Він показав книжку Мурке, і той кивнув головою:

— Так, моя.

Книжка була в зелено-сіро-цеглястій суперобкладинці й називалася "Джерела лірики Бетлі"; в ній мовилося про молодого англійського поета, який сто років тому уклав словник лондонського сленгу.

— Це прекрасна книжка, — сказав Мурке.

— Так, — погодився Гумкоке, — прекрасна, але ви ніяк не навчитеся...

Мурке запитливо глянув на нього.

— ...Ви ніяк не навчитеся, що прекрасних книжок не слід кидати на столі, коли сюди можна сподіватись Вандербурна, а сподіватись Вандербурна можна щохвилини. Він, звісно, зразу її нагледів, узяв до рук, хвилин із п'ять погортав, а що, по-вашому, з того вийде?

Мурке мовчав.

— Вийде, — вів далі Гумкоке, — дві Вандербурнові передачі по годині кожна на тему "Джерела лірики Бетлі". Цей чоловічок колись

зготує передачу зі своєї ж таки бабуні, і найгірше те, що одна його бабуня доводилася бабунею мені. Будь ласка, Мурке, затямте собі: не кидайте прекрасних книжок на столі, коли сподіваєтеся Вандербурна, а я вам кажу, сподіватись його можна щохвилини. Ну, а тепер ідіть, до вечора ви вільні, гадаю, ви заробили спочинок. А це добро вже готове? Ви переслухали його вдруге?

— Усе готове, — сказав Мурке. — А переслухувати я більше не можу, просто не можу.

— "Просто не можу" — аргумент чисто дитячий, — зауважив Гумкоке.

— Якщо я сьогодні ще раз почую слово "мистецтво", я матиму напад істерії, — озвався Мурке.

— Ви вже його маєте, — сказав Гумкоке. — Зрештою, я ладен визнати, що й небезпідставно. Три години безугавного Бур-Малотке доконали б і найдужчого, а ви чоловік не з дужих. — Він кинув книжку на стіл, підійшов до Мурке й повів далі: — Коли я був у вашому віці, мені одного разу загадали скоротити на три хвилини чотиригодинний виступ Гітлера. І я мусив переслухати його тричі, поки сподобився честі запропонувати, які саме три хвилини можна вирізати. Коли слухання почалось, я був нацистом. Після третього разу я вже нацистом не був. То були жорстокі, огидні, а проте вельми помічні ліки.

— Ви забуваєте, — тихо сказав Мурке, — що від Бур-Малотке я вилікувався до того, як почав переслухувати записи його виступів.

— Та й зух же ви! — засміявся Гумкоке. — Гаразд, ідіть. Шеф слухатиме записи ще раз о другій. Треба, щоб ми могли з вами зв'язатись, коли що.

— З другої до третьої я буду вдома, — сказав Мурке.

— Ще одне, — мовив Гумкоке, взявши зі стелажа, що стояв біля столу Мурке, невеличку жовту бляшанку з-під печива. — Що оце тут за клаптики?

Мурке почервонів.

— Це... — сказав він. — Я збираю деякі обрізки.

— Які саме?

— Мовчання, — відповів Мурке, — збираю мовчання.

Гумкоке запитливо подивився на нього, і Мурке пояснив:

— Коли мені доводиться вирізувати ті місця, де промовці чогось уривали — зітхали, зводили подих чи так чого замовкали, — я не викидаю цих обрізків, а беру собі. У Бур-Малотке, правда, не назбираєш мовчання й секунди.

Гумкоке засміявся:

— Авжеж, цей вам не помовчить. А що ви робите з обрізками?

— Склеюю докупи і ввечері прокручую собі дома. Поки що я маю небагато, всього три хвилини, але й мовчать у нас не дуже багато.

— Дозвольте вам нагадати, що брати додому плівку заборонено.

— Навіть мовчання?

Гумкоке знов засміявся й сказав:

— Ну гаразд, ідіть!

І Мурке пішов.

Коли шеф десь за кілька хвилин по другій увійшов до студії, там саме пустили стрічку з виступом Бур-Малотке.

"...і хоч би де, хоч би за яких обставин, хоч би з яких причин і хоч би за яких часів ми почали мову про суть мистецтва, ми передусім повинні звести погляд до тій вищої істоти, яку ми шануємо, схилитися перед тією вищою істотою, яку ми шануємо, і прийняти мистецтво як благословенний дар тієї вищої істоти, яку ми шануємо. Мистецтво..."

Ні, подумав шеф, у мене не стане духу змусити когось сто двадцять годин слухати Бур-Малотке. Ні, думав він, є речі, що їх просто не можна робити. Такого я не доручу навіть Мурке.

Він вернувся до свого кабінету, ввімкнув гучномовця й почув, як Бур-Малотке виголошує:

— "О ти, вища істото, яку ми шануємо!" "Ні, — подумав шеф, — нізащо в світі".

Мурке лежав удома на канапі й курив. Перед ним на стільці стояла склянка чаю. Мурке дивився вгору, на білу стелю кімнати. Коло його письмового столу сиділа білява дівчина чудової вроди і непорушним поглядом дивилася у вікно на вулицю. На маленькому столику між Мурке й дівчиною стояв увімкнений магнітофон. У кімнаті не говорилося й слова, не чулося й звука. Могло здатися, що дівчина позує перед фотооб'єктивом, — така вона була гарна й така мовчазна.

— Я більше не можу, — раптом обізвалася дівчина, — не можу більше. Просто бездушно — силувати мене до такого. Буває, чоловіки змушують дівчат робити всіляку гидоту, та, їй-богу, по-моєму, те, до чого ти силуєш мене, ще гірше.

Мурке зітхнув.

— Господи, — сказав він, — Ріно, голубонько, тепер мені доведеться все оце вирізувати. Будь розумничкою, намовчи мені ще хоч п'ять хвилин.

— Намовчи! — підхопила дівчина. Вона вимовила це слово таким тоном, який тридцять років тому було б названо "неґречним". — Намовчи! Ще одна твоя вигадка... Наговорити стрічку — це б я залюбки, але намовчати...

Мурке підвівся й вимкнув магнітофон.

— Ох, Ріно, — сказав він, — аби ти знала, яке дороге мені твоє мовчання! Вечорами, коли я, втомлений, сиджу вдома, я вмикаю запис твого мовчання. Прошу тебе, зроби ласку, намовчи мені ще хоч три хвилини, щоб не довелося різати. Ти ж знаєш, що для мене означає різати.

— Ну, про мене, — згодилася дівчина, — але дай мені хоч сигарету.

Мурке всміхнувся, дав їй сигарету й сказав:

— Отак. Тепер твоє мовчання буде в мене і в оригіналі й на стрічці. Це ж просто краса!

Він знов увімкнув магнітофон, і так вони мовчки сиділи одне проти одного, поки зненацька подзвонив телефон. Мурке підвівся, безпорадно знизав плечима і взяв трубку.

— Алло, — почув він голос Гумкоке, — виступи пройшли гладенько, шеф не зробив ніяких зауважень. Можете йти в кіно. Та подумайте лиш про сніг.

— Про який сніг? — перепитав Мурке, поглянувши на вулицю, залиту сліпучим літнім сонцем.

— Господи, — сказав Гумкоке, — ви ж знаєте, що нам уже час подумати про зимову програму. Мені треба пісень про сніг, оповідань про сніг. Не можна ж цілий вік сидіти на Шуберті зі Штіфтером. І нікому й не в голові, що нам бракує пісень і оповідань про сніг. Уявіть, що буде, як випаде сувора й довга зима. Ми не настачимо снігових передач. Прикиньте чогось із сніжком.

— Гаразд, — відповів Мурке, — прикину.

Гумкоке повісив трубку.

— Гайда, — обернувся Мурке до дівчини, — підемо в кіно.

— І вже можна говорити?-спитала дівчина.

— Атож, — сказав Мурке, — говори!

А в цей час помічник режисера музично-драматичних передач узявся переслухувати вечірній радіомонтаж. Монтаж йому сподобався, не задовольняв лише кінець. Сидячи поряд із техніком у скляній кабіні студії номер тринадцять, помічник жував сірника й перечитував текст:

(Акустика великої порожньої церкви).

Атеїст (промовляє голосно й виразно). Хто згадає мене, як я стану харчем хробаків?

Мовчання.

Атеїст (ледь голосніше). Хто буде мене дожидати, коли я обернуся на порох?

Мовчання.

Атеїст (ще голосніше). І хто ще пам'ятатиме про мене, коли я знову зелом встану з-під землі?

Мовчання.

У передачі було дванадцять таких запитань, що їх атеїст вигукував під склепінням порожньої церкви, і після кожного запитання в тексті стояло: "Мовчання". Помічник режисера вийняв з рота покусаного сірника, взяв замість нього другого й запитливо подивився на техніка.

— Еге ж, — сказав технік, — як на мене, тут забагато мовчання.

— Я теж так гадаю, — мовив помічник режисера. — Та й сам автор цього не заперечує й дозволив мені внести зміни. Замість мовчання треба дати голос, що промовлятиме слово "Бог", тільки акустика тут має бути зовсім інша — голос повинен лунати не в порожній церкві, а, так би мовити, в цілком іншому акустичному середовищі. Але скажіть на милість, де мені зараз узяти голос?

Технік усміхнувся й простяг руку до бляшаної коробочки з-під сигарет, що й досі стояла вгорі на полиці.

— Ось, — сказав він, — ось вам голос, що промовляє "Бог" у середовищі без резонансу.

Помічник режисера з несподіванки похлинувся сірником і закашлявся.

— Усе дуже просто, — всміхнувся технік. — Ми його вирізали з однієї промови двадцять сім разів.

— Двадцять сім мені не треба, буде й дванадцяти, — сказав помічник режисера.

— Тоді нема проблем: виріжмо дванадцять разів мовчання й повклеюймо слово "Бог", якщо ви берете на себе відповідальність.

— Ви ангел, — сказав помічник режисера, — і я беру на себе відповідальність. Ну, до діла!

Він радісно поглянув на дрібненькі темні клаптики стрічки в сигаретній коробочці Мурке.

— Ні, ви таки ангел, — сказав він удруге. — Ну, починаймо.

Технік усміхався, радіючи, що зможе подарувати Мурке відразу стільки мовчання, трохи не цілу хвилину, — так багато він йому ще ніколи не дарував; а Мурке йому подобався.

— Добре, — сказав він, усе ще всміхаючись, — починаймо.

Помічник режисера встромив руку до кишені піджака, дістав сигарети. Разом з коробкою витягся пожмаканий папірець. Розправивши той клаптик, помічник режисера простяг його технікові.

— Кумедна штука, — сказав він, — у нас на радіо можна спіткати отакий несмак. Це я зірвав у себе з дверей.

Технік узяв папірця, глянув на нього й мовив:

— Справді кумедна штука. — І прочитав із папірця вголос: "Я молилася за тебе в церкві Санкт-Якобі".